

HASANKEYF, İMAM ABDULLAH ZAVİYESİ TAŞIMA VE KORUMA UYGULAMALARI*

RELOCATION AND CONSERVATION APPLICATIONS FOR THE İMAM ABDULLAH ZAWIYA IN HASANKEYF*

Serap SEVGİ**

Mesut YILMAZ***

Cenk KOPARAN****

ÖZ

Hasankeyf ilçesinde, İlsu Barajı ve HES Projesi rezervuar alanında, baraj gölü suları altında kalma riski olan İmam Abdullah Zaviyesi'nin ve çevresindeki mezarlık alanı gibi yöre halkı tarafından saygı gören ziyaret yerlerinin de [Hz. Abdullah Yukanna, Şeyh Sevinç, Şeyh Ali, Şeyh Sultan, Haydar Baba'ya ait bakiyelerin (ölüye ait kalıntıların)] korunması ve kurtarılmasına için yeni bir alana taşınmasına yönelik uygulamalar bu çalışmada ele alınmaktadır. İmam Abdullah Zaviyesi yapısal bütünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır. Yapı malzemesi ve yapım teknolojisi ile yapının ve kalıntılarının sökülmesi, taşınması ve yeniden kurulması sırasında oluşacak riskleri de göz önüne alan taşıma yöntemleri değerlendirilmiştir. Yapı grubunu oluşturan ana mekânlar olan türbe, minare ve giriş yapıları adı verilen zaviye mekânlarının bütüncül taşınması, türbenin ve minarenin arasında kalan, üst örtüsü yok olmuş mekânın duvarlarının bloklara ayırarak taşıma yöntemi ile taşınması, mezar, döşeme vb. unsurlarının numaralandırılarak taşınması ve yeni yerinde bu unsurlarının bütünlüklenmesi, koruma-onarım uygulamalarının yapılması, diğer önemli ziyaret yerlerini oluşturan mezarlardaki bakiyelerin, İmam Abdullah Zaviyesi için tasarlanan tepenin eteklerine yapılan baldeken türbelere defnedilmesi ve tescilli mevcut mezar ve türbelerin su altında korunmasına yönelik uygulamaların yapılması planlanmıştır. İmam Abdullah Zaviyesi'nin, Hasankeyf Yeniden Yerleşim Alanında Kültürel Yarımada'da yer alan Arkeopark'a taşınması ve çevresinde tasarlanan baldeken türbelere diğer mezarların taşınarak somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerinin korunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kültürel Miras, Hasankeyf, Yerinde Koruma, Kurtarma (Taşıma), Strüktürel Bütüncül Taşıma*

* Çalışma, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce Mardin'de 11-13 Ekim 2019 gerçekleştirilen 3. Uluslararası İlsu Barajı ve HES Projesi Sempozyumu'nda sunulmuş, tam metin olarak yayınlanmamıştır.

* The study was presented at The 3rd Symposium of İlsu Dam and the HPP Project organized by the General Directorate of Cultural Heritage and Museums on 11-13 October 2019, and the full text has not been published.

** Yüksek Mimar, Dr., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ♦ E-mail: serapevgi06@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3049-5908>

*** Restoratör-Mimar-Sanat Tarihiçisi ♦ E-mail: yilmazmesut10@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7143-4349>

**** İnşaat Mühendisi ♦ E-mail: cenk.koparan1@gmail.com ♦ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7183-1640>

ABSTRACT

The implementations aimed at relocation to a new area for the conservation and salvage of Imam Abdullah Zawiya and its surrounding cemeteries such as the remains of His Holiness Abdullah Yukanna, Şeyh Sevinç, Şeyh Ali, Şeyh Sultan, and Haydar Baba located in Hasankeyf which are endangered by the water of the Ilisu Dam and Hydroelectrical Power Plant Project are presented in this study. Imam Abdullah Zawiya mostly retains its architectural integrity. Stones, bricks, mortar, plaster and stucco were used for the construction of the structure. The transportation methods were evaluated in order to remove the risks that may appear during dismantling, transportation and re-construction while also considering the construction materials and the construction technologies. The following were planned: the holistic relocation of the zawiya spaces that are called the türbe, minaret and entrance structures and which comprise the main spaces of the building group; using the relocation by separating into unit building elements, relocation for the method, relocation of the walls of the space whose cover coat between the türbe and minaret had been destroyed; numbering and relocation of the elements such as burials, tiles, etc. and integration, conservation, renovation of these elements in their new locations, re-burial of the remains that are located in other important pilgrimage locations to the baldachin türbes that were to be constructed on the foothills of the hill that is formed for the Imam Abdullah Zawiya; and carrying out the underwater conservation applications with regard to the currently registered burials and türbes. The Imam Abdullah Zawiya was relocated 2400 m away and 62 m above by preserving its authentic values in a topography similar to its original location and geographical orientation. The burials of the Hasankeyf locals' relatives located in the zawiya site were relocated as per their requests to the cemetery area that was built near the new zawiya location. The Imam Abdullah Zawiya and other five pilgrimage locations in the district of Hasankeyf that are revered by the local community, were relocated to the newly built baldachin türbes; and this relocation was carried out with care while preserving the cultural values by sustaining the traditional visits to the site, maintaining the cultural continuity, and preserving the spirit of the area. The works oriented at the conservation of the cultural heritage at Hasankeyf by relocation were designed by taking each structure's structural condition into consideration as a result of the years of study conducted by national and international professionals, our scientists, and the experts of the relevant institutions. As a result of the information exchange with the international professionals, we have managed to contribute to our country's experience in the said technology and to the development of the project. The works oriented at preserving the Imam Abdullah Zawiya against the risk of destruction due to the water threat by relocation were aimed to be conducted according to the conservation ethics and principles. We aim to preserve the tangible and intangible cultural heritage by relocating the Imam Abdullah Zawiya to the Archeopark in the New Settlement Cultural Peninsula and relocating the other tombs to the newly designed baldachin türbes.

Keywords: *Cultural Heritage, Hasankeyf, Conservation in Place, Salvage (Relocated), Structural Holistic Relocation.*

GİRİŞ

Kültür varlıklarının özgün değerlerinin korunması, geçmiş dönemlerin somut ve somut olmayan değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Nara özgünlük belgesinde; kültür varlığının özgünlüğü konumu, biçimi, yapım tekniği, yapım malzemesi ve işlevi ile değerlendirilmektedir¹. Kültür varlığı bulunduğu çevrenin bir bileşenidir². Ancak özgün konumunda oluşan riskler nedeniyle tehdit altında olan bir kültür varlığının korunmasında bir yöntem olarak başka bir alana nakledilmesi, uluslararası koruma ilkelerinde ve ulusal mevzuatımızda kabul edilmektedir. Taşınarak başka bir yere nakledilerek ya da yerinde su altında korunmasına yönelik kararlar, kültür varlığının konumuna ve çevresel özelliklerine, biçiminin geometrisine, boyutlarına, yapım malzemesine ve tekniğine, nakledilecek alanın mesafesine ve kot farklarına göre değerlendirilmekte, buna göre koruma teknik ve yöntemler belirlenmektedir³.

Hasankeyf'te bulunan ve barajdan doğrudan ya da kısmen etkilenen mimari mirası oluşturan anıt eser ve kalıntıların özgünlüğünün korunması ve bulunduğu çevredeki konumları, doku ilişkileriyle birlikte mevcut sosyal ve kültürel değerlerine katkı sağlaması amacıyla Hasankeyf yeni yerleşim alanında Kültürel Yarımada'da oluşan körfezde konumlanan Arkeopark'a taşınarak ve Hasankeyf Müzesi ile ilişkilendirilerek, kültürel bir merkez oluşturulmuştur⁴.

İmam Abdullah Zaviyesi, eski Hasankeyf-Batman karayolu başlangıcında, Hasankeyf Köprüsüne girişte soldaki bir tepe üzerinde bulunduğundan, Arkeopark alanında yerleşkenin batı kanadında, Kültür Köprüsü'nün kuzeyinde, yeni Hasankeyf yerleşimi tarafında konumlandırılmıştır. Zaviye yapısı bir tepe üzerine konumlandığından (Fot. 1a), yeni konumunda da çevresinden yüksek olacak bir pozisyona yerleştirilmiştir (Fot. 1b). Böylelikle yapı özgün coğrafi yönelişi korunmuş, özgün konumundaki diğer anıt eserler, doğal, kentsel peyzaj ve topoğrafya ile olan ilişkisi ise mümkün olduğunca sağlanmıştır⁵ (Fot. 1c). İmam Abdullah Zaviyesi ve şehrin farklı yerlerinde konumlanan Hz. Abdullah Yukanna, Şeyh Sevinç, Şeyh Ali, Şeyh Sultan ve Haydar Baba'ya ait türbe ve mezarlar yöre halkı tarafından saygı duyulan ziyaret yerleridir. Bu nedenle İmam Abdullah Zaviyesinin taşınacağı yeni konumundaki tepenin eteklerine yapılacak baldeken türbelere, bu türbe ve mezarlara ait bakiyelerin (ölüye ait kalıntıların) defnedilmesi ve yapı/yapı kalıntılarının mevcut yerlerinde su altında korunmasına yönelik uygulamaların yapılması planlanmıştır (Şekil 1).

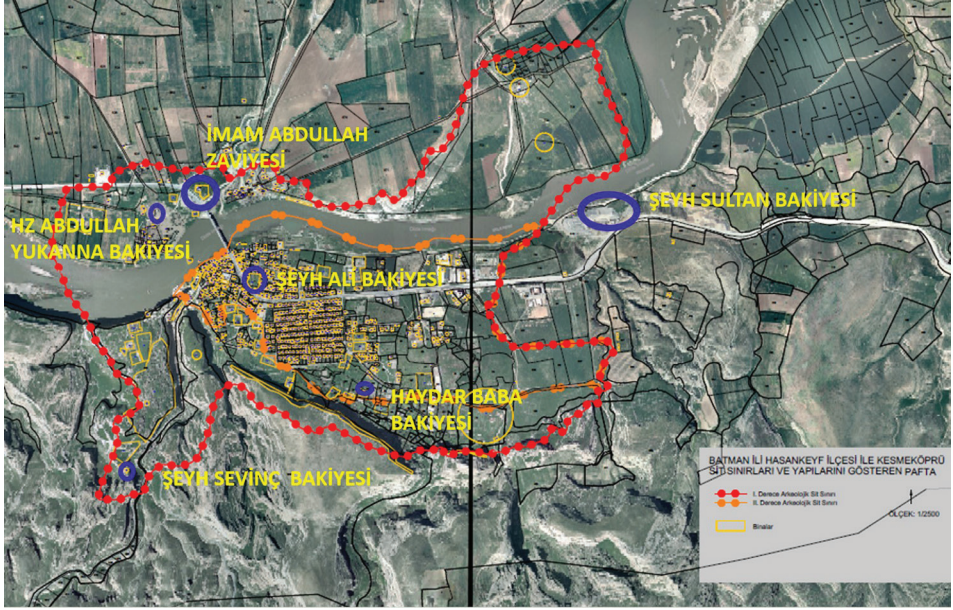
1 http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf

2 Kuban, 2000,123.

3 Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017, 15.

4 Demirtaş, 2016b.

5 Demirtaş, 2016c.

Şekil 1: İmam Abdullah Zaviyesi ilçedeki diğer önemli ziyaret yerlerinin konumu.

TARİHİ VE MİMARİ ÖZELLİKLER

İmam Abdullah Zaviyesi

İmam Abdullah, M.S. 638 yılında Bizans hâkimiyetinde olan Hasankeyf Kalesinin alınması için düzenlenen son İslami akınlarda, Halid Bin Velid'in ünlü komutanı İyaz Bin Ganem'in sağ kolu olarak görev yapmış ve bu tarihteki Hasankeyf kuşatması sırasında şehit düşmüştür⁶. Peygamber neslinden geldiğine inanılan ve yöre halkı tarafından büyük saygı gösterilen bir zattır. Ayrıca bu türbe çevresi Eyyubiler döneminde şehitlik olarak da kullanılmıştır⁷. Bu özelliğinden dolayı türbe, hem çevresinde gelişen bir külliyeeye dönüşmüş hem de bir zaviye olarak her devirde saygı görmüştür⁸. Hasankeyf'te yöre halkı tarafından her yıl haziran ayının ilk haftasında anılmakta ve hafta boyunca, türbe çevresinde adaklar adanarak dilekler dilenmektedir⁹.

6 Sultan el-Meliku'l-Muvahhid Takiyuddin Abdullâh b. el-Muazzam dönemi idi. Onun Kâfûr adlı bir hizmetçisi vardı. Kâfûr bir gece bir rüya görmüş. Rüyasında bir şahıs ona şöyle demiş: Hamdüniyye köyü yanındaki dağın eteğine git. Orada taşlığın başında İmam Abdullâh aleyhisselâm medfundur. Onu oradan çıkar ve üzerinde bir şehitlik yap. (Hısn-ı Keyfa Vekâyinâmesi, vrk.41a; Zengin, 2001, 167)

7 Hısn-ı Keyfa Vekâyinâmesi, vrk.41a.

8 Uluçam, 2009, 431-432.

9 <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56624/imam-abdullah-zaviyesi.html>

Fot. 1(a): İmam Abdullah Zaviyesi özgün yeri **(b)** Taşındığı yeni konumu.

Fot. 1(c): Arkeopark tasarımında İmam Abdullah Zaviyesi taşınan diğer anıtlar ve yeni yerleşim alanı ile ilişkisi (Er-Bu İnşaat, 2019).

Asıl zaviyenin XII. yüzyılda Artuklular zamanında yapıldığı sanılmakta, yıkılması sonucu İmam Abdullah'ın türbesinin bulunduğu mekân esas alınarak 13. yüzyılda Eyyûbi Sultanı Takıyyeddin Abdullah (1249-1294) zamanında yeniden inşa edilmiştir¹⁰. Türbe girişindeki kitabeye göre, 878/1474-78 yılında Akkoynlu Sultanı Halil tarafından onarılmıştır¹¹. 2006 yılında Kazı Başkanlığınca gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sayesinde yapının genel mimarisi ortaya çıkarılmıştır. İmam Abdullah Zaviyesi; türbe, minare ve avlu çevresinde zaman içerisinde inşa edilen zaviye mekanları ile avlusunda ve çevresinde mezarlık alanından oluşmaktadır.

10 Hısn-ı Keyfa Vekâinâmesi, vrk.41a.

11 Kılıcı, 1987, 162; Yurttaş, 1991, 191; Zengin, 2001, 167-168; Arık, 2003, 224; Uluçam, 2009, 432; Akgönül & Eliüşük, 2016, 194.

Türbe, kapısı, eyvanı ve çevresindeki yapı kalıntıları ile minare kapısı kotu incelendiğinde, bir düzensizlik göze çarpmakta olup, bu durum zaman içerisinde eklenen yapılar grubu olarak inşa edildiğini düşündürmektedir.

Türbeye, doğu yönünde cephesinden taşkın şeklindeki eyvanın batı yönündeki kapısından geçilmektedir. Türbe bölümü kare plana sahiptir. Üst örtüsünü oluşturan kubbeye geçişleri tromplar ile sağlanmıştır. Türbenin güney yönünde beden duvarlarında iki adet penceresi ve süslemesi sade bir mihrabı yer almaktadır. Kubbe kasnağında, dört yönde birer küçük pencere bulunmaktadır. Yapının iç mekânı sıvalıdır. Kubbesindeki alem Akkoyunlular döneminde aittir. Oyma teknikli ahşap kapısı iki kanatlıdır¹². Bu iki özgün mimari unsur müzededir.

Türbenin batı yönündeki minaresi dörtgen planlıdır. Güney yönündeki kemerli kapısından iç kısmına erişim sağlanmaktadır. Minarenin dış duvarları moloz taş ile inşa edilmiştir. Şerefe seviyesinde, konsol şeklinde dışa taşkın süslemelerinin üzerinde cas malzeme ile yapılmış bezemelerin kalıntıları mevcuttur. Kuzey yönündeki beden duvarında, pencere izi görülmekte olup iç kısmı kapatılarak niş haline dönüştürülmüştür. İç ve dış izleri takip edildiğinde, zaman içerisinde geçirdiği onarımlar ile boyutlarında değişiklikler olduğu gözlenmektedir. Minarenin iki tur merdiveni ve merdiven çekirdeği günümüze ulaşmış, diğer kısımları yıkılmıştır. Tuğla malzeme ile inşa edilen merdivenlerin üzeri kireç esaslı harçlı malzeme ile tesviye edilmiştir. Minare, yapım tekniği, malzemesi, süslemesi ve formu bakımından Eyyubi dönemini yansıttığından mimarlık tarihi açısından önemli bir unsur oluşturur.

2010 yılında, Kazı Başkanlığı tarafından, türbe, minare ve giriş yapıları olarak değerlendirilen zaviyeye ait mekânlarda (Fot. 2a) mimari bütünlüğünün korunması ve yapısal güçlendirilmesi amacıyla müdahalelerde bulunulmuştur (Fot. 2b).

Fot. 2: (a) 2010 yılı koruma müdahaleleri öncesi; (b) sonrası. (Akgönül & Eliüşük, 2016, 218, 225)

Bu çerçevede türbe yapısı, içerisinden kubbe ve trompların forumuna uygun şekilde taşıyıcı dikmeler ile desteklenmiştir. Üst örtüsünde çimento içerikli uygulamalar ve kasnak çevresinde sonradan yapılan, kasnak yüksekliğini değiştiren nitelsiz uygu-

¹² Kılıcı, 1987, 162; Uluçam, 2009, 432.

lamalar kaldırılmıştır. Bu uygulama ile kubbenin sekizgen kasmağa oturan özgün biçimi ortaya çıkarılmıştır. Türbe kuzey ve batı cephelerinde 2'şer, güney cephesinde 1 adet olmak üzere toplam 5 adet payanda (zeminde 1,50 x1,00 m, üst kısımda 0,50 x1,00 m ölçülerinde) ile desteklenmiş, ayrıca beden duvarları üst seviyede çelik halat gergi sistemi ile emniyete alınmıştır¹³. Türbe eyvanı sökülerek yeniden aynı malzeme ile inşa edilmiştir.

Minarenin yapısal durumunun oldukça bozuk ve yapısal bütünlüğünü sağlayan iç bölümdeki merdiven ve çekirdeğin büyük kısmındaki kayıplar nedeniyle doğu yönünde harç enjeksiyonu temel seviyesinde güçlendirme yapılmıştır. Kuzey ve güney yönünde, diğer yapılarla ilişkili duvarlar bir miktar yükseltilerek yapının açılmasının önüne geçilmiştir. Üst kotlarında çelik konstrüksiyon ile sarmalanan minarenin yapısal çatlakları, harç enjeksiyonu ile doldurularak derzleri yenilenmiştir. Tüm bu uygulamalar özgün malzemesi ile uyumlu, benzer yapım tekniği ile gerçekleştirilmiştir¹⁴.

Hz. Yukanna Türbesi

Yöre halkı tarafından Abdullah Yukanna Hazretleri'ne ait olduğuna inanılan türbe, Hasankeyf Köprüsü'nün kuzey yakasındadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, bir dönem Anadolu'da Britanya konsolosu olarak görev yapan J. G. Taylor (1861), hicretin ilk yüzyılında Müslüman olan "Aleppine" yani "Yukanna"nın Hıristiyanlara karşı Müslüman saflarında aktif rol oynadığından Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen mezarının Hasankeyf'te olduğu söylenmiştir¹⁵. Küçük bir avluya açılan mevcut türbe, dikdörtgen planlıdır. İçten beşik tonoz, dıştan düz damla örtülüdür. Türbenin güney duvarında bir mihrap nişi, doğu cephesinde de küçük bir havalandırma penceresi bulunmaktadır. Mekânda ahşap bir sanduka yer almaktadır (Fot. 3).

Fot. 3: Hz Yukanna Türbesi iç mekânı. (Demirtaş, 2016e.)

Şeyh Sevinç Türbesi (Yeşil Türbe)

Şeyh Sevinç'in bir savaşta Hasankeyf'i korurken şehit olduğu, başka bir rivayete göre Halid Bin Velid ordusunda görev aldığı söylenmektedir. Buna göre, VII. yüzyılda şehit olduğu yere defnedilmiştir. İç kalenin güneyindeki vadide taştan bir sanduka yer almaktadır¹⁶. Üzerinde süslemeleri olan baş ve ayak taşı vardır. Doğal bir oyuk içerisinde bulunmakta olup üzerinde ayrıca bir yapı yoktur (Fot.4).

13 Akgönül & Eliüşük, 2016, 210.

14 Akgönül & Eliüşük, 2016, 210.

15 Mıynat, 2008, 29.

16 Kozbe, 2017, 310.

Haydar Baba Türbesi

Salahiye bahçelerinde bulunan türbe içindeki mezar Haydar Baba'ya aittir. Mekânın özgünlüğü ve dervişliğine ilişkin bilgiler net değildir. Sonradan eklenen ya da onarım gören dörtgen bir giriş bölümünden kare planlı mezar odasına geçiş yapılmaktadır. Moloz taş örgülü ve içte sıvalı kubbe üst örtüsüne sahiptir. İç mekânında mihrabı ve nişi ile dış cephede 4 adet mazgal penceresi bulunmaktadır (Fot. 5).

Fot. 4: Şeyh Sevinç Mezarı (Demirtaş, 2016e.)

Fot. 5: Haydar Baba Türbesi genel görünüm (Demirtaş, 2016e.)

Şeyh Ali Türbesi

Her ikisine de “Şeyh Ali” denilen iki adet mezarı bulunan türbe, Atatürk Bulvarı civarındadır. Zaman içerisinde tahrip olan mezar odası beşik tonoz olarak moloz taş ile inşa edilmiştir (Fot. 6).

Şeyh Sultan Türbesi

Dicle nehrinin güney sahiline bakan bir yamaca kurulan Şeyh Sultan Zaviyesi 2011 yılında, Hasankef kazılarında çalışılmıştır. Nehir tarafındaki bir bölümü heyelanla yıkılmış, zaviye-

Fot. 6: Şeyh Ali Türbesi kalıntıları. (Demirtaş, 2016e.)

Fot. 7: (a - b) Şeyh Sultan Zaviyesi kalıntıları (Demirtaş, 2016c.)

nin büyük bölümü kum ocağının altında kalmıştır¹⁷. Zaviye küçük bir avlu etrafına yerleştirilmiş türbe, derviş hücreleri, mutfak ve kilerden oluşmaktadır. Türbesi ise defneciler tarafından tahrip edilmiştir. Zaviye, malzeme ve yapım tekniğine göre 15. yüzyılı **işaret etmektedir**. Türbe, zaviyenin kuzeydoğusunda yer almakta ve kubbeli bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Türbenin dörtgen planlı olduğu görülmektedir. Türbenin girişi, mekânlar arasında bir geçitle avluya bağlanmıştır. Üst örtüsü ve duvarı tamamen yıkılmıştır (Fot. 7a,7b). Mezar odasında yapılan çalışmada caslı zemin tabakası tespit edilmiştir. Zeminin altında bulunan kriptâ bölümünde, tuğla örgülü tonoz örtüsünün yıkılarak cenazeye ait kalıntıların tahrip edildiği görülmüştür.

TAŞIMA VE YERİNDE KORUMA MÜDAHALELERİ

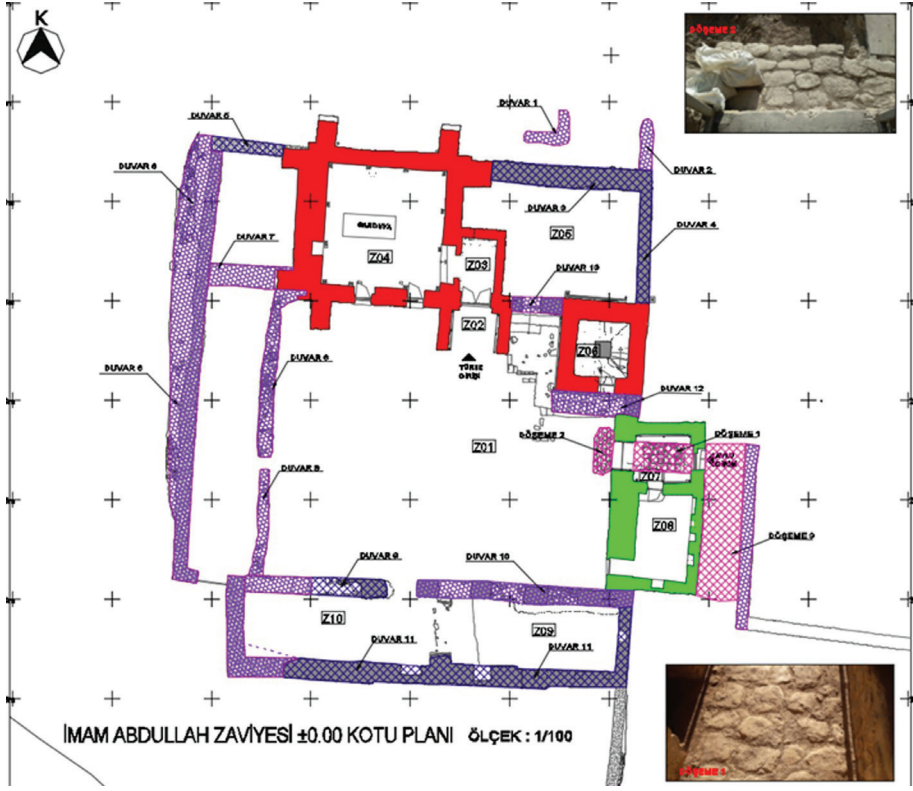
Koruma Yönteminin Belirlenmesi

İmam Abdullah Zaviyesi yapısal bütünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır. Yapının inşasında kullanılan yapı malzemeleri; taş, tuğla, harç, sıva ve alçıdır. Yapı malzemesi ve yapım teknolojisi göz önüne alındığında, yapı ve kalıntılarının sökülmesi, taşınması ve yeniden (parçaların örülerek) kurulması sırasında oluşacak (dağılma, kırılma, çatlama, parça kaybı vb. gibi) riskleri de ortadan kaldıracak bir uygulama gözetilerek taşıma yöntemleri değerlendirilmiştir¹⁸.

Yapı grubunu oluşturan ana mekânlar türbenin, minarenin ve giriş yapıları adı verilen zaviye mekânlarının bütüncül taşınması, türbe ve minare arasında kalan ve üst örtüsü yok olan mekân duvarlarının genel taşıma yöntemi ile taşınması, mezar, döşeme vb.

17 Kozbe, 2017, 306.

18 Eskici & Şener, 2016, 14.

Şekil 2: İmam Abdullah Zaviyesi taşınan birimlerin gösterimi (revize). (Er-Bu İnşaat, 2018.)

unsurlarının numaralandırılarak taşınması ve yeni yerinde bu unsurların, bütünlümesi, koruma-onarım uygulamalarının yapılması (Şekil 2), diğer önemli ziyaret yerlerinde kalan mezarlardaki bakiyelerin (ölüye ait kalıntıların), İmam Abdullah Zaviyesi için oluşturan tepenin eteklerine yapılacak baldeken türbelere defnedilmesi ve tescilli mevcut mezar ve türbelerinin su altında korunmasına yönelik uygulamaların yapılması planlanmıştır.

Bu planlamada; belgeleme, taşıma öncesi koruma-onarım, bütüncül taşıma, genel taşıma, birim elemanlarına ayrılarak taşıma, yerinde kalacak kalıntıların su altında korunması ve taşınan yapı ve yapı parçalarının koruma-onarımlarının yapılması şeklinde müdahaleler belirlenmiştir.

Taşıma ve montaj işlemleri sırasıyla şu şekilde tasarlanmıştır;

- İn-situ olmayan malzeme yığınlarının, mezarların ve döşemelerin numaralandırılarak “Birim Yapı Elemanlarına Ayrılarak Taşıma Yöntemi”yle,
- Alçak seviyeli duvarların “Blokla Ayrılarak Taşıma Yöntemi”yle
- Türbenin “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınması

- Minarenin “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınması ve montajı
- Türbenin montajı
- Zaviye giriş yapılarının “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınması ve montajı
- Alçak seviyeli duvarların montajı
- Plan düzleminde zaviyenin mescit ve diğer kalıntı duvarlarının bir örneğinin inşası “Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi” ile taşınan döşeme, mezar vb. malzemelerin nihai konumlarına montajının yapılması olarak çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Taşıma öncesi koruma-onarım müdahaleleri

İmam Abdullah Zaviyesine 2010 yılında yapılan koruma müdahaleleri sayesinde taşıma öncesinde ciddi bir müdahaleye ihtiyaç duyulmamıştır. Zaviye ve çevresinde ve iç mekânlarında taşıma imalatlarının gerçekleştirilmesi için 1,5-2 m derinlikte kazı yapılarak temelleri ortaya çıkarılmıştır. Temel duvarlarında koruma-onarım, destekleme-güçlendirme müdahaleleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda; yatay / düşey örgüde birim eleman düzeyindeki ve bölgesel kayıplar, mevcut örgü ile uyumlu malzeme ve harç kullanılarak sağlamlaştırılması amacıyla eksik örgüler tamamlanmıştır.

Gevşek ve muhdes derz harçları temizlenmiş, derz boşalmaları derinliğe göre değişen teknik ve harç karışımlarıyla doldurularak derz onarımı yapılmıştır. Yığılma örgüde sağlamlaştırma amaçlı harç enjeksiyonu yapılmıştır.

Yapının minaresinde 2010 yılında yapılan müdahalelere ilaveten merdiven içindeki tuğla tonozlarda kısmi tamamlamaların yeterli ölçüde sağlamlaştırma sağlayamayacağı öngörülmüştür. Bu yüzden iç ve dış kısmında çelik destekler ile geçici acil önlemler alınması yönünde müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Taşınacak yapı ve kalıntılarda olduğu gibi minarenin temel seviyesinde de eksik örgüler tamamlanmış, derz onarımları yapılarak, harç enjeksiyonu ile duvar sağlamlaştırılmıştır.

Taşıma müdahalelerinin uygulanması ve taşıma

Zaviyeye ait in-situ olmayan malzeme yığınları, yeni konumda gerçekleştirilecek onarım uygulamalarında kullanılmak üzere numaralandırılarak “Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle geçici stok alanına taşınmıştır. Yapının iç ve dış mekân döşemeleri üzerinde bulunan bitki ve toprak birikimleri temizlenmiş, mevcut döşemeler ortaya çıkarılmıştır. Belgelenerek rölöve çizimleri güncellenmiştir. Zaviyedeki mezarların taşları, sandukaları, döşeme taşları vb. numaralandırılarak özgün malzemeye zarar vermeden birim elemanlarına ayrılmıştır. Taş döşemeler boyut ve formuna uygun olarak imal edilen ahşap yüzeyli taşıyıcı paletler ile stok sahasında taşınarak depolanmış (Fot. 8a, 8b) ve iş sırasına göre yeni yerinde yeniden montajı yapılmıştır.

Mevcut yerinde mezarlar üzerindeki bitki ve toprak birikimleri temizlenmiş, sonrasında bilimsel arkeolojik kazı çalışması yapılarak mezar taşları ortaya çıkarılmıştır. Nitelikli mezar taşları uygulama sürecinde Müze Müdürlüğüne depolanmıştır. Mezar taşlarının kaldırılması sonrasında ölüye ait buluntular itinalı şekilde alınmıştır. Eski ba-

Fot. 8: (a), (b). Numaralandırılan elemanlar ve ahşap taşıma paletler (Er-Bu İnşaat, 2018.)

kiyeler (ölye ait kalıntılar) numaralandırılarak kefenlenmiş müze deposunda yeni alanın hazırlanmasına kadar korunmuştur (Fot. 9). Yakın döneme ait cenazeler ise yeni Hasankeyf ilçesindeki mezarlığa geçici olarak defnedilmiştir. Mezarlar açılırken arkeolog ve antropolog hazır bulunmuş, mezarların açılması, cenazelerin alınması ve defin işlemlerinde İslami dönem mezarları olması nedeniyle dini kurallara riayet edilmiştir. Bu şekilde İmam Abdullah Zaviyesi yerleşkesinde tarihi mezarlar dâhil, sahipli yeni mezarlar da olmak üzere 278 mezar taşınmıştır.

Zaviyenin türbesinin ve minaresinin “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşıma imalatlarının gerçekleştirilebilmesi için türbenin güney yönündeki eyvan ve minaresi arasındaki duvar birim elemanlarına ayrılarak, kuzey ve batı yönünde bitişik alçak seviyeli duvar kalıntıları ise 3 parça halinde taşınmıştır.

Alçak seviyeli duvarların taşınmasında “Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemde; yığma yapım tekniğinde inşa edilmiş olan kültür varlığının, temel duvarlarına betonarme ızgara kirişler ile oluşturulan yeni bir temel entegre edilmektedir. Bu yeni temelle yapı, mevcut yerinde sahip olduğu statik zemin koşullarını aynen korumaktadır. Yeni temel sistemiyle birlikte yapının, ağırlığına göre vinç ve/veya hidrolik krikolar kullanılarak düşey yönde kaldırılarak yatayda yer değiştirilmesi sağlanmaktadır¹⁹. Bu şekilde kalıntılar taşıyıcı araçlar ile yeni konumuna taşınarak tekrar vinç yardımıyla montajı gerçekleştirilmektedir.

19 Demirtaş, 2016a.

Minarenin kuzeyindeki duvarların “Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle taşınması amacıyla; temel kazısı yapılarak temel duvarları ortaya çıkarılmış, duvarlarda ve duvar kesim hatlarında onarım ve sağlamlaştırma çalışması yapılmıştır. Taşınan mekân duvarları, projede gösterilen kesim hatlarından kablo kesim düzeneği kullanılarak kesilmiş, ilişkili olduğu yapı bölümlerinden ayrılmıştır. 80 cm’lik taşıma plağının oluşturulabilmesi için 50 cm’lik 2 sıra halinde karotlar ile giriş delikleri oluşturulmuştur (Fot. 10a). Donatıları hazırlandıktan sonra betonu dökülerek betonarme ızgara giriş sistemi imal edilmiştir (Fot. 10b). Ayrıca taşıma esnasında yığma duvarın stabilitesinin sağlanabilmesi için yapıyı her iki yüzünden saracak şekilde ahşap destek elemanları yerleştirilmiştir. Betonarme ızgara giriş sistemine, yapının vinç ile kaldırılarak taşınmasını olanaklı kılacak gerekli metal bağlantı elemanlarının imalat ve montajı yapılmıştır. Sonrasında duvarlar mobil vinç kullanılarak mevcut yerinden kaldırılmış, taşıyıcı treylere yerleştirilerek yeni konumuna taşınmıştır (Fot. 10c).

Fot. 9: Mezar taşları. (Er-Bu İnşaat, 2018)

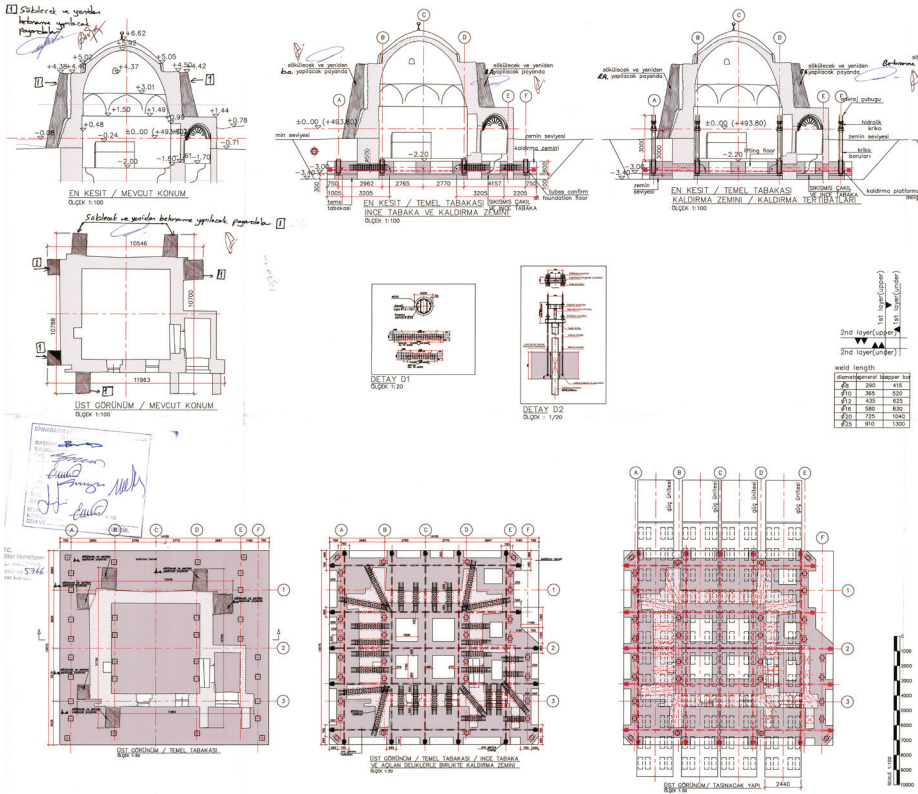
Zaviyenin sırasıyla türbe, minare ve giriş yapıları adı verilen iki mekânı “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınmıştır. “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşıma; “Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle taşımadan farklı olarak, büyük ağırlıklara sahip anıt eserlerin mekânlarının ya da tamamının beden duvarlarının temel seviyesinde betonarme ızgara giriş veya radye temel ile sarmalanarak, düşeyde hidrolik krikolar ile kaldırılması ve yatay yer değiştirmesinin sağlanması olarak tanımlanabilir²⁰.

Türbe, minare ve giriş yapıları çevresinde yapılan kazılar ile ortaya çıkarılan temel duvarlarında gerekli onarımlar gerçekleştirilerek sağlamlaştırılmıştır. Ardından kaldırma/taşıma plağı imalatlarının yapılabilmesi için yapı ve kalıntıların çevresindeki arkeolojik katmanlar dikkate alınarak kültür katmanlarına zarar vermeyecek şekilde planlama yapılmıştır. Türbe yapısı temel ile birlikte yüksekliği yaklaşık 9,55 m olup, kaldırma temeli 30 cm yüksekliğinde ve 17 x15 m, taşıma plağı 80 cm yüksekliğinde 13 x 14 m ebatlarında, taşıma plağı imatları ile birlikte taşınan yük 800 ton (Şekil 3), minare yapısı, temel ile birlikte yaklaşık 11,99 m, 30 cm kaldırma temeli ve 80 cm kalınlığında kaldırma/taşıma plağı 6,70 x 6,45m ebatlarında, kaldırma/taşıma plağı imatları ile birlikte taşınan yük 380 ton, zaviye giriş yapıları temel ile birlikte yaklaşık 4 m, kaldırma temeli ve kaldırma/taşıma plağı yaklaşık 7,50 x 8,85 m ebatlarında, kaldırma/taşıma plağı imatlarıyla birlikte taşınan yük 350 ton olarak planlama yapılmıştır.

20 Demirtaş, 2016a; Sevgi, Çetin & Yılmaz, 2017, 15.

Fot. 10 (a), (b), (c): Duvarlarda betonarme kiriş sisteminin oluşturulması, kalıntının yerinde alınması. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

Şekil 3: İmam Abdullah Zaviyesi, Türbe revize kaldırma ve taşıma projesi. (Cumhur-Alp İnşaat, 2018.) (Revize projeler Hollandalı Bresser firması ve ulusal danışmanlar ile birlikte düzenlenmiştir.)

Türbenin taşınması için iç mekânında ve dışında yapıyı kaldıracak olan hidrolik krikoların ayaklarının destek alacağı 30 cm yüksekliğinde 17x15 m ölçülerinde betonarme temel inşa edilmiştir. Sonrasında türbeyi kaldıracak olan hidrolik krikoların ayaklarının taban levhaları betonarme kaldırma temeli üzerine montajı yapılmıştır.

Türbenin taşıma sırasında ve yeni konumundaki temeli için güçlendirilmiş 80 cm kalınlığında 13 x 14 m ölçülerinde betonarme kaldırma/taşıma plağının oluşturulması için 50 cm genişliğinde 29 adet delik açılmıştır. Ayrıca 8 adet delik ise kaldırma/taşıma plağında deplasmanı önlemek amacıyla ard germe uygulanmıştır. Sonrasında kaldırma/taşıma plağının demir donatısı hazırlanmıştır (Fot. 11a, b, c).

Türbe, minare ve zaviye kaldırma planı, kullanılacak lastik tekerlekli kendinden tahrikli modüler taşıyıcıların (Self-Propelled Modular Transporters-SPMT) boyutlarına göre krikoların yerleşimi oluşturulmuştur. Türbenin yatay düzlemdeki dengesinin sağlanabilmesi için kaldırmada kullanılacak hidrolik krikoların grubu, yapının ağırlık merkezine göre, 3 ayrı hatta düzenlenmiştir. Türbenin kaldırılması ve indirilmesinde 32 adet hidrolik krikolar kullanılmıştır (Foto 12a). Her bir hidrolik krikonun taşıdığı yük, maksimum 56 ton; türbenin taşıma planına göre hidrolik krikoların başına düşen yük 25 tondur.

Kaldırma/taşıma plağının donatısının hazırlanması ile eş zamanlı olarak, türbeyi kaldırma ve temelden ayırmak için kullanılacak gewi çubukları yerleştirilmiştir. Bu aşamada ayrıca, ard germe hatları ve koruyucu kılıfların montajı tamamlanmıştır. Donatı ve hidrolik krikoların bağlanacağı elemanların yerleştirilmesinden sonra, kaldırma/taşıma plağının kalıbı oluşturulmuş, beton dökülerek, güçlendirilmiş kaldırma/taşıma plağı imalatı tamamlanmıştır (Fot.12b).

Fot. 11 (a), (b), (c): Kaldırma/taşıma plağının demir donatısının oluşturulması. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

Fot. 12 (a)▲, (b)▼: Kaldırma/taşıma plağının tamamlanmış görünümü (Er-Bu İnşaat, 2019)

Türbe, minare ve giriş yapılarının lastik tekerlekli özel taşıyıcı platformlara (SPMT) yüklenmesinden sonra, taşıma yolunun başlangıcındaki manevra alanında güvenli bir zemin oluşturulması amacıyla taşıma yolu çıkış noktasında 30 cm kalınlığında betonarme temel uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Kaldırma/taşıma plağına adapte edilen hidrolik krikolar yardımıyla yapı yavaş yavaş kaldırılarak temelinden ayrılmıştır. Yapının düzlemsel dengesini koruması amacıyla hidrolik kriko grupları 3 ayrı hatta düzenlenmiştir. Krikolara kontrollü şekilde yavaş yavaş artan hidrolik basınç uygulanmıştır. Uygulanan basınç sonucunda yığma yapı temellerinin betonarme ızgara giriş sisteminin alt hizası boyunca zeminde kalarak ayrılması sağlanmıştır²¹. Ayırma işlemleri bu çalışmalarda kullanılan kriko özellikleri nedeniyle 12 cm lik kademeler halinde yapılar (kriko boyları ile ilgili) toplamda 13 set kaldırma işlemi yapılmıştır. Bu şekilde türbe 156 cm kaldırılarak SPMT'lerin altına girebileceği bir yüksekliğe çıkarılmıştır.

SPMT için 4 sıra halinde her 1 sıra (6+6=12) akstan oluşan toplam 48 akslı bir taşıma konfigürasyonu kullanılmıştır. Türbede kullanılan SPMT'lerin bir aksına gelen yük 18 ton'dur. Taşıma işlemi için türbenin altına sürülen SPMT'ler yükselerek yapıyı yüklenmiş, krikoların boşaltılmasından sonra kaldırma ayakları yükseltilerek yapı taşınmaya hazır hale getirilmiştir. Türbe 10 Eylül 2018 tarihinde taşıma işlemi gerçekleştirilerek yeni konumuna nakledilmiştir (Fot. 13). Zaviyenin yerine montaj planında, türbenin ve minarenin taşıma imalatları, kot farkları nedeniyle, minare taşınıp montajı yapılanaya kadar türbe yapısı, yeni alanda, SPMT üzerinde bekletilmiştir.

Fot. 13: Türbenin taşınması. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

21 Demirtaş, 2016a; Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017, 31.

Minarenin 80 cm kalınlığındaki kaldırma/taşıma plağının oluşturulması için temel duvarlarında, 6 adet 50 cm çapında alt-üst çift delgi, karot makinesi ile açılmıştır. Kaldırma sisteminde (I) profil kullanılarak tamamlanmıştır. Minarenin yapısal sorunları devam ettiğinden geçici önlemler alınmıştır. Birkaç alternatif değerlendirilmiş, nihayetinde krikoların bulunduğu doğu-batı yönü hariç, kuzey ve güney yönleri, minarenin 1/3'ü yüksekliğine kadar çelik makas sistemle desteklenmiş, yüzeyi düzgün olmayan duvarlardaki boşlukları keçe sarılmış ahşaplar ile alınmıştır. Ayrıca minarenin merdiven ve çekerdeğindeki deformasyonlar nedeniyle iç kısım da çelik ve ahşaplar ile desteklenmiştir.

Minarenin kaldırılması ve indirilmesinde 14 adet hidrolik kriko kullanılmış ve taşıma planına göre kriko başına düşen yük 25 ton olarak belirlenmiştir. Kaldırma işleminden sonra 2 sıra halinde (6+4=10) akstan oluşan toplam 20 akslı SPMT konfigürasyonu kullanılmıştır. 11 Eylül 2018 tarihinde SPMT'ler minarenin altına sürülmüş 12 Eylül 2018'de yeni konumuna taşınmıştır.

Nihai konuma indirilen hidrolik kriko borularının yuvalarına beton dökülerek prizini almasını takiben ayakları sabitlenen sistem üzerindeki minarenin yükü tekrar krikolara verilmiştir. SPMT'ler minarenin altından çıkarıldıktan sonra minare kademeli olarak yeni yerine indirilmiştir. Taşıma plağı ile radye temel arasındaki boşluk, yüksek dayanımlı 10 cm yüksekliğinde beton katman ile doldurulmuştur. Bağdaştırıcı beton katmanın uygulanması öncesinde, betonarme ızgara giriş sistemi çevresinde, radye temel dış sınırlarını aşmayacak şekilde, kalıp (plywood) sistemi oluşturulmuş, dökülen bağdaştırıcı beton, ahşap takozlar sayesinde oluşan boşluklardan da geçerek kaldırma/taşıma plağı ile radye temel arasındaki boşluğu doldurarak bağlantıyı sağlamıştır. Montaj planına göre ikinci aşamada türbe aynı yöntemle nihai konumuna indirilerek montajı sağlanmıştır.

Zaviyenin giriş yapılarının taşıma esnasında ve yeni konumunda temelini oluşturan 80 cm kalınlığında taşıma plağının imalatı için; temel duvarlarında 50 cm çapında 21 delgi karot makinesi ile açılmıştır. 15 adet hidrolik kriko grubu yapının ağırlık merkezine göre 3 ayrı hatta düzenlenmiştir. Türbe ve minaredeki gibi donatıları hazırlanmış ard germe bağlantıları yapıldıktan sonra betonu dökülerek kaldırma/taşıma plağı oluşturulmuştur. 2 sıra halinde 6 akstan oluşan toplam 12 akslı SPMT yapının altına sürülmüş, 19 Ekim 2018 tarihinde yeni konumuna taşınmıştır. Hidrolik kriko borularının yuvalarına beton dökülerek prizini almasını takiben ayakları sabitlenen sistem üzerindeki yapının 20 Ekim 2019 tarihinde nihai konumuna indirme işlemleri gerçekleştirilmiştir (Fot. 14).

“Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle 3 parça halinde taşınan duvar parçalarının yapıya montajı yapılarak taşıma işlemleri tamamlanmıştır. Zemin kotu ile kaldırma temeli ve taşıma plağı ile taşınan yapı ve kalıntıların beden duvarları arasına, bu imalatlarda kullanılan çimento esaslı malzemeyle özgün kireç esaslı malzemenin doğrudan temas etmemesi için hem zemine hem duvar yüzeyine seramik kili üzerine şeffaf bir örtü ve üzerine yalıtım malzemesi (XPS-50 mm) uygulanmıştır. Böylece ayırıcı bir tabaka ile koruma altına alınmıştır. Diğer yandan taşıma plağının ana beden duvarlara entegre edilmesi için açılan giriş deliklerine sürme yalıtım uygulanarak çimento içerikli malzeme ile teması azaltılmaya çalışılmıştır²².

22 Sevgi, Çetin ve Yılmaz, 2017, 26.

Fot 14: Yeni yerinde türbe ve minare ile taşınan giriş yapılarının nihai konuma yerleştirilmesinden görünüm. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

Taşıma yolu ve taşınacak alandaki müdahaleler

Taşıma imalatları ile eş zamanlı olarak, İmam Abdullah Zaviyesi'nin yeni yerleşim yerinde oturacağı konum dışında, çevresinde bulunan şev düzenlemelerinde stabiliteyi sağlamak amacıyla, ağırlık tipi yığma istinat duvarları inşa edilmiştir (Fot. 15a). Duvarlar arkalarında tuttıkları zemin yüksekliklerine göre tipleştirilerek çözülmüştür²³.

Yeni konumunda, kısmen dolguya oturacağı belirlenen yapının, temel plağı altında dolguyu geçerek sağlam kaya tabakasına ulaşacak formda soketlenmiş kazık uygulaması yapılmıştır. Kazıklar çapı 100 cm, gövde boyu 10 m, soket boyu 5 m ve toplam kazık boyu 15 m olacak şekilde 36 adet uygulanmıştır (Fot. 15b)²⁴. Yapının yeni konumunda sürekli 55 cm yüksekliğinde radye temel inşa edilmiştir. Yapının yeni konumundaki radye temelinin kenarında, betonarme manevra alanı yapılmıştır.

Fot. 15 (a), (b): İstinad duvarları ve kazık uygulamaları. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

23 Demirtaş, 2016a.

24 Demirtaş, 2016a.

Zeynel Bey Türbesi'nin taşındığı yola, İmam Abdullah Zaviyesi'nin türbe, minare ve giriş yapılarının taşınması için mevcut konumundan bağlantı verilmiştir. Ana taşıma yolu 15 m genişliğinde ve eğimi % 3,60'dır. Yaklaşık 2400 m yolun alt temelinde 20 cm, üst temelinde 40 cm plentmix malzeme kullanılmıştır. Yol, taşıma öncesinde benzer ağırlıkların SPMT'lere yüklenerek test edilmesi ve uygun olduğunun tespitinden sonra, taşıma için kullanılmıştır.

Yeni yerinde koruma müdahaleleri

Türbe, minare, giriş yapıları ve duvar parçalarının yerine indirilmesi ve bağdaştırıcı betonun prizini almasından sonra, çevrelerindeki kalıp sistemi kaldırılmıştır. Su ve nem etkisinden uzak tutularak, yığma örgü üzerindeki olası tuzlanma etkisini engellemek üzere, temel seviyesindeki tüm betonarme imalatlar (radye temel, betonarme ızgara kiriş sistemi, bağdaştırıcı beton v.b.) iki kat su yalıtımı ile bohçalanarak, izolasyon yapılmıştır (Fot. 16a). “Blokla Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle taşınan duvarlarda zemin kotu üstünde kalan taşıma imalatları tel kesme makinesi ile kesilerek kaldırılmıştır. Türbe ve minare arasında üst örtüsü yok olmuş mekâna geçişi sağlayan duvarlar özgün malzemesine ve tekniğinde göre yeniden örülmüştür (Fot. 16b).

Fot. 16 (a), (b): İzolasyon uygulamaları ve özgün malzeme ve tekniğinde inşa edilen bölümler. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

Yapının mevcut yerinde, kuzey yönde kalan mescit yapısına ait kalıntılar ve bahçe duvarları özgün malzemesi ve tekniği ile uyumlu olacak biçimde, plan düzleminde yeniden inşa edilmiştir. Zaviyenin avlusunda kazı sonucu ortaya çıkarılan havuz ve su sisteminin yeri hazırlanmış, numaralandırılarak “Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi”yle taşınmış taşların montajı yapılmıştır. Taşınan mezarlar, oluşturulan avlu ve yapı çevresindeki alanlarda, mevcuduna uygun şekilde yerleştirilmiştir.

İmam Abdullah Zaviyesi'yle ilişkili kalıntılar yeni konumunda da oluşturulmuştur. Akabinde türbe, minare, giriş yapıları ve taşınan kalıntıların koruma uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikle türbenin kubbesindeki çimento içerikli uygulamalar gibi nitelsiz imalatlar temizlenmiştir. Türbe yapısının zemin koşulları iyi-

leştirildiğinden, 2010 yılında yapının beden duvarlarındaki açılmaların durdurulması amacıyla yapılan payandalara ihtiyacı kalmadığı için kaldırılmıştır.

Türbe ve giriş yapılarında, yapısal sorunların giderilmesine yönelik beden duvarlarındaki yapısal çatlakların, ayrışmaların, yığma örgünün yatay veya düşey ekseninden sapmasına yönelik deformasyonların ve örgüdeki derzlerin onarımı yapılmıştır. Kireç esaslı malzeme ile harç enjeksiyonu yapılarak sağlamlaştırılmıştır²⁵.

Malzeme sorunlarının giderilmesine yönelik, birim elemanlardaki aşınma, yüzey ve parça kayıplarının onarımı, yüzeylerdeki kirlenme ve birikintilerin, kirlenmenin kaynağı ve yapı malzemesinin türüne göre fırça ve su ile temizlik uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Minarenin iç ve dış beden duvarlarında örgü eksiklikleri tamamlanarak, sağlamlaştırma amaçlı harç enjeksiyon yapılmıştır. Minarenin yıkılmış ve statik olarak dayanımını kaybetmiş basamakları, yapı içindeki mevcut izlerden elde edilen bilgiler ve özgün basamakların detaylarından faydalanılarak bütünlenmiş, basamakların üzeri kireç esaslı malzeme ile tesviye edilerek onarımı tamamlanmıştır.

Minarenin dış cephelerinde büyük ölçüde bozularak günümüze ulaşan sıva ve süslemeler mevcut halin korunması amacıyla temizliği yapıldıktan sonra güçlendirilmiş, geniş ve büyük boşluklar, harç enjeksiyonu ile doldurularak sıvaların duvara bağlanması sağlanmıştır. Sıva yüzeyindeki çatlak ve yarıklar, yüzey rengine uygun kireç esaslı malzemeyle hazırlanan harç ile doldurulmuş, kenarlarının duvara bağlanması ve güçlendirilmesi amacıyla bordür harcı uygulaması gerçekleştirilmiştir (Fot. 17a, 17b).

Fot. 17. (a), (b): Taşıma sonrası koruma-onarım çalışmalarından görünüm. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

25 Demirtaş, 2016d.

Taşınan ve yeni yapılan duvarların açığındaki üst kısımlarını güçlendirmek için örgüde yüksekliği 2 – 3 taş sırasından (20- 30 cm.) oluşan koruyucu capping (harpuştalama) uygulaması yapılmıştır²⁶. İmam Abdullah Zaviyesi ve baldeken türbelerin çevresinde yeni mimari unsurlar yapı ile en az temas edecek ve özgün malzemelere zarar vermeden kaldırılabilir şekilde seçilmiştir. Bu amaçla Zaviyenin konumlandığı tepenin istinat duvarlarının üzerinde gabion sepetler ve paslanmaz çelik korkuluklar kullanılmıştır. Avlu ve yakın çevre zemininde ise drenaj özelliğine sahip zemin kaplaması olan polimerik elastik hücresel dolgu üzerine korten çelik ile bordürlenmiş, sıkıştırılmış filler ve mozaik kırığı karışımından oluşan malzeme katmanı serilmiştir. En üst katman kompaktörle sıkıştırılmıştır. Bu uygulama ile yapı çevresinde biriken suların süzülerek drenaj sistemine ulaşması sağlanmıştır²⁷.

Yerinde kalan kalıntıların koruma müdahaleleri

Yapı ya da yapı kalıntılarındaki uygulama müdahaleleri, baraj göletinin su seviyesine doğrudan veya kısmen maruz kalmalarına, baraj gölü içindeki konumuna, suyun debisine bağlı olarak kalıntı üzerinde oluşacak su akıntılarına ve taşınan alüvyonların etkisine göre belirlenmektedir. Buna göre; yapı ve yapı kalıntılarının öncelikle yapısal durumunun stabil hale getirilmesine yönelik sağlamlaştırma, temizlik, mimari bütünleme, güçlendirme vb. koruma müdahalelerinin yapılması (Fot 18a), kalıntıların su içinde konumuna göre suyun oluşturacağı yük, birim malzemede aşınma bağlayıcılarında çözünme gibi etkilerin tahribatını azaltmaya yönelik müdahaleler belirlenmiştir (Fot 18b)²⁸.

Şekil 4:
Arkeolojik kazı kapatma
(Ashurst, 2007, xli)

Fot. 18 (a): Allonai örneği (Hamamcıoğlu, Arısoy, Nuhoglu & Erturan, 2013, 658-659);
(b) Arkeolojik kapatma örneği (Historic England, 2016,5-6.)

26 Eskici & Şener, 2016.

27 Demirtaş, 2016d

28 Arısoy, Hamamcıoğlu, Nuhoglu & Erturan, 2011, 153-166; Hamamcıoğlu, Arısoy, Nuhoglu & Erturan, 2013, 653-672.

Kazı sezonu sonrasında kazı alanlarının kapatılmasına yönelik yapılan geri kapatma (back filling) veya geri gömme (rebruiel) (Şekil 4) adı verilen işlemler ile baraj alanlarında kültür varlıklarının korunmasına yönelik uygulanmış önceki deneyimlerden elde edilen bilgiler ile su altında koruma müdahalesi olarak “Gömu Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturularak Yerde Muhafaza Yöntemi” geliştirilmiştir²⁹. Bu yöntemde; koruma müdahaleleri yapılan yapı veya kalıntıların üzeri, gömü ortamı oluşturulması için geçirimsiz yüksek dolgu malzemeleriyle (mil kumu/siltli kum vb.) kapatılmıştır³⁰. Baraj işletme kotuna kadar su yükselirken kalıntılar üzerinin örtülediği malzemenin küçük boyutlu olması halinde taşınabileceği, sonrasında stabil durumda kalacağı öngörülmekte olup bu nedenle dolgu malzemesinde 1-10 mm kullanılan agrega üzerine söz konusu hareketlerde katman kaybını önlemek amacıyla 10-15 cm kalınlığında ve 16-32 mm çığında çakıl katmanı serilerek kalıntıların korunması hedeflenmiştir³¹.

Bu kapsamda; Zaviyenin taşındıktan sonra yerinde kalan mescit bölümüne ait yapı kalıntıları ile Hz. Yukanna, Şeyh Ali, Şeyh Sultan, Haydar Baba Türbesi ve Şeyh Sevinç Mezarına ait yapı/yapı kalıntılarının sağlamlaştırılması için beden duvarlarında temizlik işlemlerinden sonra duvar örgülerindeki eksiklikleri özgün malzeme ile uyumlu malzeme ve harçlar kullanılarak özgün yapım tekniği uygulanarak giderilmiştir. Mevcut duvarların sağlamlaştırılması için harç enjeksiyonu yapılmıştır (Fot.19a). Özgün pencere, kapı ve niş gibi boşluklarının çevresi önce geotekstil keçe kaplama ile, daha sonrasında ise bu boşlukların içine harçlı duvar örgüsü yapılarak, su yüküne karşı güçlendirilmiştir (Fot.19b). Tüm bu koruma uygulamalarından sonra mekânın içine ve dışına yapılacak dolgunun özgün duvarlara zarar vermemesi için geotekstil ile tüm duvar yüzeyleri örtülenmiştir (Fot.19c). Akabinde her bir dolgu malzemesi katmanı, yapı ve yapı kalıntıları içinde 50 cm yükseklikte serilmiş ve el silindiri benzeri küçük el aletleri ile sıkıştırılmıştır. Dolgu katmanları, en yüksek kalıntının üzerini 50 cm kalınlığında kapatacak şekilde uygulanmıştır (Fot.19d).

Fot. 19 (a - d): Kalıntıların sağlamlaştırılması, ayırıcı geotekstil keçe ve dolgulama işi. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

29 Ashurst, 2007, 161-171

30 Türer, 2016, 3; Yılmaz, Eskici, Eliüşük, Akgönül & Şener, 2019, 45.

31 Türer, 2016, 4.

Baldaken Türbeler

Hasankeyf yerleşiminin çeşitli bölgelerinde bulunan 5 adet mezarın taşınarak, İmam Abdullah Zaviyesi'nin güneybatısında ve zaviye ile ilişkili olacak şekilde (Fot.20a) baldaken tarzında inşa edilen 2 adet yeni türbe yapısına (Fot.20b-20c) yerleştirilmiştir.

Baldaken türbelerin tasarımında iki karakteristik özellik ön plana çıkarılmıştır. Biri sekizgen plan şeması diğer ise bölgenin Artuklu dönemi mimarisinin dilimli ve çift kubbe tasarımıdır³². Bu şekilde biri mezar odalı, diğeri mezar odasız iki tip uygulama yapılmıştır. Kemerleri ve oranları bakımından hiçbir döneme referans verilmemiştir. Hasankeyf ilçesindeki yapıların ana malzemesi olan Mardin taşı yerine Urfa taşı kullanılmıştır. Özgün taş işçiliğinde tarak kullanıldığından, tüm yeni taşlarda olduğu gibi bu türbelerde de taş yüzeylerde mucarta uygulanarak işçilikte farklılık yaratılmıştır.

Fot. 20 (a - c): Baldaken türbelerden genel, iki türbeden yakın görünüm. (Er-Bu İnşaat, 2019.)

SONUÇ

Ulusal mevzuatımız ve uluslararası kültür varlıklarının korunmasına yönelik sözleşme ve ilkelere göre kültür varlıklarının yerinde korunması esastır. Ancak taşıyarak koruma yöntemi, özgün yerinde korunmasında oluşan riskler nedeniyle varlığını sürdürmesi tehdit altında olan, tarihi belge niteliğindeki taşınmaz kültür varlığının korunması için yapılacak uygulamalarda ve başka seçenek olmadığında uygulanan, ileri mühendislik yöntemleri ve araçlarının kullanıldığı koruma mimarlığına hizmet eden bir yöntemdir. Bu yöntemler sayesinde temel seviyesinde gerçekleştirilen uygulamalarıyla, yapının kültürel değerlerini sürdüreceği uygun yeni konumuna, disiplinler arası çalışmalar ile mimari özgün değerleri azami şekilde korunarak taşınması gerçekleştirilebilmektedir.

Hasankeyf'teki kültürel mirasın taşınarak korunması çalışmaları uluslararası ve ulusal profesyoneller, akademik çevreler ve kamu teknik uzmanlarıyla ortaklaşa,

32 Demirtaş, 2016f.

bilimsel ve teknik araştırmalar ile geliştirilmiştir. Uluslararası profesyoneller ile teknik bilgi alışverişi sayesinde ölkemizin söz konusu teknolojide deneyim kazanması ve proje geliştirmesi kazanımlardan biridir. Her bir taşınmaz kültür varlığı için, kendi özelinde; yapısal durumu, yapım tekniği ve malzemesi, tarihi, mimari ve estetik değerleri göz önüne alınarak tasarlanmıştır.

Hasankeyf'te taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve kurtarılmasına yönelik çalışmalardan biri olan İmam Abdullah Zaviyesinin su tehdiği nedeniyle tahrip olma riskine karşı taşınarak korunması ve kurtarılması çalışmalarının koruma etiğine, ilkelerine uygun şekilde teknik detaylarda yapılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede İmam Abdullah Zaviyesi bulunduğu topografyadan coğrafi yönlenişine benzer bir topografya oluşturularak, özgün değerlerinin korunması amacıyla yaklaşık 2400 m uzaklıkta ve 62 m yukarıda yeni konumuna nakledilmiştir. Zaviye yerleşkesindeki Hasankeyf sakinlerinin yakınlarına ait mezarları da talepleri üzerine, zaviye çevresinde oluşturulan mezarlık alanına taşınmıştır. Yöre halkı tarafından saygı gösterilen İmam Abdullah Zaviyesi ve Hasankeyf ilçesinde bulunan 5 adet ziyaret yerinin aynı alanda inşa edilen baldaken türbelere taşınması ile toplumun hassasiyet gösterdiği konular ile geleneksel ziyaretlerinin yaşatılması sağlanarak kültürel değerlerin muhafaza edilmesi, kültürel sürekliliğin sağlanması, mekânın ve alanın ruhunun korunmasına özen gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgönül S. & Eliüşük M. (2016). Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları, *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi, Cilt 6 Sayı 2/1*, 193-227.
- Ashurst, J. (2007). *Conservation Of Ruins*, UK: Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier Ltd.
- Arık, M. O. (2003). *Hasankeyf, Üç Dünyanın Buluştuğu Kent*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, Kültür Yayınları Ltd., Şti.
- Arısoy, Y., Hamamcıoğlu M., Nuhoglu ve A., Erturan, Y.P., (2011). Protection Of Archaeological Remains In Yortanlı Dam Lake, *6 TH International Conference On Dam Engineering, 15- 17 February 2011*, Lisbon, 153-166.
- Kozbe, G. (Ed.). (2017). *Batman İli Kültür Envanteri*. Batman: Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Cumhur Alp İnşaat, (2018), İmam Abdullah Zaviyesi Kaldırma ve Taşıma Revize Projeleri, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Demirtaş, Nuran, (2016a), Hasankeyf'te Bulunan Anıt Eserlerin Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İmam Abdullah Zaviyesi'nin Bütüncül Taşınmasına Yönelik Strüktürel Taşıma Projesi Raporu, Hasankeyf'te Bulunan Anıtların Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Demirtaş, Nuran, (2016b), Taşınacak Anıt Eserlerin Arkeopark Konsepti İçerisinde Konumlanarak Sergilenmesine Yönelik Proje Raporu, Hasankeyf'te Bulunan Anıtların Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi, Ankara.
- Demirtaş, Nuran, (2016c), İmam Abdullah Zaviyesi Taşıma Öncesi, Taşıma Sonrası ve Yerinde Koruma Müdahale Projesi Raporu, Hasankeyf'te Bulunan Anıtların Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Demirtaş, Nuran, (2016d), İmam Abdullah Zaviyesi Sergileme Sunum (Restorasyon) Projesi, Hasankeyf'te Bulunan Anıtların Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Demirtaş, Nuran, (2016e), Hasankeyf'te Bulunan Anıt Eserlerin Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Demirtaş, Nuran, (2016f), Baldeken Türbeler Proje Raporu, Hasankeyf'te Bulunan Anıtların Taşıma ve Koruma Proje Yapımı İş, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.

- Eskici B. Ve Şener, Y.Ş., (2016), Hasankeyf İmam Abdullah Türbesi ve Zaviyesi'nin Taşınması, Yerinde Kalacak Kalıntıların Korunması ve Taşınan Kısımların Yeni Yerinde Sergilenmesine Yönelik Rapor, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- İlusu Dam And Hepp Project Cultural Heritage Action Plan, (2009), Hasankeyf General Concept Plan, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Hamamcıoğlu M., Arısoy, Y., Nuhoglu A. ve Erturan, Y.P., (2013), Protection of Archaeological Remains in the Yortanlı Dam Reservoir in Turkey, *International Journal Of Architectural Heritage*,7,653-672.
- Historic England, (2016), *Preserving Archaeological Remains, Preserving Archaeological Remains*, England:HistoricEngland.org.uk/advice/technical-advice/archaeological-science/preservation-in-situ/.
- Kılıcı, A., (1987), Hasankeyf Vakıf Eserleri, *V.Vakıf Haftası, Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri*, 7-12 Aralık 1987, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 159-188.
- Kuban, D. (2000). *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Mıynat, A., (2008), *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Mıynat, A., (2009), Batılı Seyyahların Gözüyle Hasankeyf, *I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu*, 15-17 Nisan 2008, Batman, Esen Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, s.181-198.
- Nuzhetu'n Nâzır ve Rahetu'l Hâtır (Hısn Keyfâ Vekâyinâmesi)*, Viyana Ktp., Mxs 355.
- Türer, A., (2016),Türbe ve Külliye Kalıntılarının Korunması Değerlendirme Raporu, Er-Bu İnşaat, Zeynel Bey Taşıma ve Koruma Yapımı İşİ, Ankara: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arşivi.
- Uluçam, A., (2009), Hasankeyf'in Mimarlık Tarihi, İstanbul: *I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 15-17 Nisan 2008, 423-456.
- URL-1: http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf (E.T.: 11.04.2021)
- URL-2: <https://batman.ktb.gov.tr/TR-56624/imam-abdullah-zaviyesi.html> (E.T.: 11.04.2021)
- Yılmaz, M., Eskici, B., Eliüşük, M., Akgönül, S. ve Şener, Y.S. (2019), Hasankeyf Mardinike Külliyesi Kalıntılarının Sağlamaştırılması ve Su Altında Korunmasına Yönelik Uygulama Çalışmaları. *MASROP E-Dergi*, 13 (1), 30-51.
- Zengin, B. (1994). *Kaybolmakta Olan Şehir, Hasankeyf*. Ankara: Tarihi ve Tarihi Eserleri.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi | Ege University, Faculty of Letters
Sanat Tarihi Dergisi | **Journal of Art History**
ISSN 1300-5707 | e-ISSN 2636-8064
Cilt: 30, Sayı: 2, Ekim 2021 | Volume: 30, Issue: 2, October 2021

Sahibi (Owner): Ege Üniv. Edebiyat Fak. adına Dekan (On behalf of Ege Univ. Faculty of Letters, Dean): Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ ♦ Yazı İşleri Müdürü (Managing Director): Doç. Dr. Hasan UÇAR ♦ Editörler (Editors): Dr. Ender ÖZBAY, Prof. Dr. Semra DAŞCI ♦ Yayın Kurulu (Editorial Board): Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, Doç. Dr. Lale DOĞER, Doç. Dr. Sevinç GÖK İPEKÇİOĞLU ♦ İngilizce Editörü (English Language Editor): Dr. Öğr. Üyesi Elvan KARAMAN ♦ Sekreteryaya - Grafik Tasarım/Mizampaj - Teknik İşler - Strateji - Süreç Yönetimi (Secretariat - Graphic Design/page layout - Technical works - Strategy - process management): Ender ÖZBAY

İnternet Sayfası (Açık Erişim) | Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK
<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

TR
ULAKBİM
TR DİZİN

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD